

HINC LUCEM ET POCULA SACRA

DELI GERGELY

Peter Stein:

A római jog Európa történetében

Fordította: Földi Éva

Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 197 old., 2280 Ft

Peter Steinnek ez a legújabb, immár magyarul is hozzáférhető könyve – bármennyire meglepően hangozhat is ez sokak számára – talán a hazai jogi könyvkiadás egyik legfontosabb produktuma az utóbbi években. A világszerte ismert és elismert szerző példás tömörséggel² „beszéli el” a római jog mintegy két és fél évezredes történetét. Az angolszász szerzőkre jellemző mesélőkedvvel felvázolt történet így nemcsak a jogtörténész, de a legszélesebb olvasóközönség számára is tartalmas olvasmányélmény. A mű mindenütt sikeres, német kiadását 1997-ben például az év legjobb öt jogi könyve közé választották.

A mű megjelenésére mondhatni optimális időpontban került sor. A nemzetközi kereskedelem növekedésével, valamint az európai egységmozgalom kibontakozásával az európai jog megértése lényegesebb, mint valaha, különösen a *common law* országaiban.⁴ Az új, egységes európai magánjog megteremtésére irányuló kísérletek virágkorukat élik, a *ius commune* maximái mint a tagállamok jogrendszereiben közös jogi alapelvek⁵ megjelennek az Európai Bíróság ítéleteiben is.⁶ Egyesek új *ius commune Europaeum*-ról,⁷ míg mások a közösségi jog általános részének kibontakozásáról⁸ beszélnek. Mindezek következtében a római jog vitán felül az európai jogrendszereket determináló egyik legfontosabb erő.⁹

A római jog csaknem két és fél évezredes története pedig kísértettörténet, amint Vinogradoff¹⁰ ezt találóan megjegyezte,¹¹ mert a római jog hol erőteljesebben, hol alig érezhetően kíséri végig a kontinentális jogi gondolkodást. Minden jó kísértettörténethez kell azonban egy jó történetmondó is: az illusztris szerző éppenséggel ennek is mestere. Peter Stein jogi tanulmányait Cambridge-ben, a skóciai Aberdeenben és a *Liber Papiensis* városában, Paviában folytatta. E három földrajzi hely intellektuális kötődéseit is nagyban meghatározta, és érthetővé teszi igen széles, az angolszász és a skót jogi kultúrák mellett a kontinentális jogrendszerekre is kiterjedő ismereteit.¹² Előbb Nottinghamban, majd Aberdeenben oktatott. 1968 óta a fél évezredes múltra visszatekin-

tő Queens' College kutatója, számos tudós társaság tagja, több rangos egyetem *honoris causa* doktora. Jelenleg a cambridge-i egyetemen a *civil law*¹³ nyugalmazott *regius professor*.¹⁴

A római jog európai történetének bemutatása szervesen illeszkedik Stein kutatói tevékenységébe. Első monografikus igényű munkáját a római jog és a skót jog hibásan létrejött szerződésekre vonatkozó szabályainak összevetéséből írta,¹⁵ ezt követte a híressé vált *Regulae iuris*.¹⁶ Későbbi műveiből kiemelendő még a római jog és az angol jogtudomány jelenéről és jövőjéről szóló székfoglaló előadás szövegét tartalmazó kötet,¹⁷ valamint a Francis De Zulueta-val (1878–1958) a Selden Societynak közösen írt könyv a római jog XII–XIII. századi angliai oktatásáról.¹⁸ Mindezen

1 ■ Ez a mondat Peter G. Stein egyetemének, az University of Cambridge-nek középkori eredetű mottója, jelentése: ide a fényt és a szent poharakat.

2 ■ A mű angol papírkötésű kiadása mindössze 147 oldal terjedelmű.

3 ■ A könyvről magyarul már több recenzió is napvilágot látott, pl. Hamza Gábor: *A római jog és Európa. Élet és Irodalom*, 49 (2005), 44. szám; Siklósi Iván: *Gondolatok Peter Stein: A római jog Európa történetében c. könyve kapcsán. Magyar Jog*, 57 (2006), 3. szám, 378–383. old.

4 ■ Csak egy példa az angolszász jogrendszereket érő kontinentális hatásra az 1980. április 11-én elfogadott *Convention on Contracts for the International Sale of Goods*. Ennek 46. cikkelye első bekezdésében a következőket olvashatjuk: „*buyer may require performance by the seller*”. E szabály a specifikus szolgáltatást rendes és nem rendkívüli jogorvoslati eszközként kezeli, mint ahogy az korábban az angolszász jogban szokásos volt.

5 ■ Vö. például az EK-szerződés 288. cikkét, valamint az Euratom-szerződés 188. cikkét a közösség intézményei és alkalmazottjai által szerződésen kívül okozott károk megtérítésére irányuló eljárással kapcsolatban. Továbbá lásd a *Cod. lust.* 7, 47, 1-ben említett, a kártérítési összeg felső határának tett *dupli quantitast*, amelyre utalás történt az angol *Hadley v. Baxendale* (1854) ügyben, az EK-szerződés 82., valamint a CISG 74. cikkében.

6 ■ Fontos példa erre az alapjogok általános jogi alapelvekként való elismertetése során az argumentációban megemlített „*quarum causa omne ius constitutum est*” fordulat, amely a *Herm. Dig.* 1, 5, 2-ből származik. Lásd az Európai Bíróság döntéseinek gyűjteményében a 4/73 számú ügy aktáját (1974, 509.skk).

7 ■ Pl. Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Bp., 2006¹¹, 9. old. Ezzel szemben Dieter Nörr a középkori és a jelenlegi közös jog alapvetően eltérő felépülésére hívja fel a figyelmet: *Partitio und divisio – Bemerkungen zur römischen Rechtsquellenlehre und zur antiken Wissenschaftstheorie*. München, 1972. 58. skk. old.

8 ■ Lásd Rolf Knütel: *Ius commune und römisches Recht vor Gerichten der Europäischen Union. Juristische Schulung*, 1996. 768. old.

9 ■ Hamza Gábor: *Gondolatok a római jog szerepéről a mai jogtudományban. Jogtudományi Közöny*, 59 (2004), 10. szám, 360. old.

nagy jelentőségű tudományos előzmények nyerne bravúrosan tömör szintézist a jelen műben, amely először 1996-ban németül jelent meg, és ezt követte a mű eredeti angol nyelvű változata.

A mű német címéből (*Römisches Recht und Europa. Die Geschichte einer Rechtskultur*) egyértelműen kiderül, hogy Stein szemében Európa elsősorban egységes kulturális közeget, tipikus gondolkodásmódot és életvitelt képvisel. A jogi kultúra (*Rechtskultur*) fogalma a René David-féle pozitivista összehasonlító szemlélet¹⁹ meghaladására törekvő újabb, szociológiai ihletésű irányzatok által felkarolt fogalom.²⁰ A római jog e megközelítésben tehát Európa, az európai jogi kultúra „anyajoga”. Ezen alapállásból érthető meg, hogy Stein miért tárgyalja csaknem ötven oldalon keresztül az antik római jog történetét, és miért zárja ki Európa-felfogásából részben az angol, illetve teljes mértékben a keleti területeket. Számos helyen e felfogás jegyében kultúrtörténeti kuriózumokkal is gazdagítja mondandóját. Hivatkozik Johannes Buno²¹ művészi rézkarcaira, valamint Sybrant Feytemának a klasszikus római jogtudósi irodalom legjavát szemelvényesen összefoglaló *Digesta* könyveire és titulusaira számszerűen utaló kályhacsempéire is. Szemelletes példája ez annak, milyen

mélyen hatotta át a római jog a XVII. századi protestáns országok kultúráját is.

Stein a kötet anyagát négy szerkezeti egységbe rendezte. Az ókori római jogról szóló első rész számos vonatkozásban (eljárásjogi szemlélet, a kodifikáció ismertetése) előkészíti a további gondolatmenetet. E fejezetnek a magyar olvasó számára talán legérdekebb része a joganyag rendszerezésére tett római kísérletek bemutatása. Az első ilyen *experimentum*nak számító, Quintus Mucius Scaevola nevéhez fűződő rendszerezés kapcsán hívja fel a figyelmet az öröklési jognak a civiljogon belül betöltött kiemelkedő szerepére. E jogág (benne különösen a végrendelet jogintézményének) súlya egyrészt a családcentrikus római társadalmi struktúrának, másrészt annak volt köszönhető, hogy nagy vagyonok rövid idő leforgása alatt történő átháramlását rendezte.

A második rész a iustinianusi joganyag újjászületésének körülményeit tárgyalja. E ponttól kezdve az európai magánjogtörténet Stein felfogásában tulajdonképpen interpretációtörténet, nevezetesen a római jog meglévő forrásaihoz fűzött magyarázatok története. Plasztikusan szemlélteti azt a tételt, hogy a korai glosszátorok a szöveghez való viszonyukat tekintve sokkal inkább „talmudistáknak” tekinthetők, semmint kontinentális jogászoknak.²² A modern kultúratudományok nézőpontjából tehát Stein érdekes módon azok közé tartozik, akik az írott szöveg mint materiális, technikai jellegű objektiváció gondolatformáló, szellemet kreáló erejét ismerik el. A középkor és kora újkor jogi tudományosságának legalapvetőbb és állandó közege a *Digesta*, az antik jogtudósok esetközpontú fejtegetéseit tartalmazó törvénytű. E közegben csupán a szerepek cserélődhetnek, az évszázados szöveg aktuális viszonyokra való adaptációja csak az értelmezői attitűd állandó módosulásával volt megoldható.

A harmadik rész a nemzetállamok felemelkedését, valamint a római jogtudomány kialakulásának kezdeteit mutatja be. A jogtörténelmi folyamatot az általános szellemtörténeti változások keretébe ágyazza, számos nehezen elérhető, de alapvető szekunder forrás (köztük Ulrich Zasius *Lucubrationesa*, Aymar du Rivail *Historia iuris civilis et pontificiije* és Francisco Suarez *De legibus*) értékelő elemzését nyújtva. Általános érdeklődésre is számot tarthat a XIV. században nagy népszerűségnek örvendő, az „ördög peréről” szóló népszínművek ismertetése. A történet során a Sátán Krisztus bírói széke előtt keresetet nyújt be az emberiség ellen, arra hivatkozva, hogy az emberek jogtalanul megfosztották őt birtokaitól. A per számos eljárásjogi fondorlatot tartalmaz. Az ördög többek között összeférhetetlenségre hivatkozva tiltakozik az ellen, hogy az emberiség védőjeként Szűz Mária (a bíró anyja) léphessen fel. A felperes keresetét végül saját felróható magatartására (az emberek megkísérettése) és Krisztus önkéntes kereszthalálára hivatkozva elutasítják.

A negyedik részben a szerző áttér a római joghoz való viszonyt alapvetően megváltoztató kodifikációk-

10 ■ Sir Paul Vinogradoff, eredeti nevén Pavel Gavrilovics Vinogradov talán legkiemelkedőbb műve az 1892-ben megjelent *Village in England*, amelyben a *norman villein*, azaz „röghöz kötött” személy státusát, életfeltételeit mutatja be.

11 ■ Lásd Paul Vinogradoff: *Roman Law in Medieval Europe*. Clarendon, Oxford, 1929, vii. old.

12 ■ A neves angol összehasonlító jogász, Harold Gutteridge az angol komparatista számára a skót jogrendszer tanulmányozását ajánlja bédékként a kontinentális jogrendszerekbe teendő szemléli utazáshoz. Lásd Harold Gutteridge: *Comparative Law: An Introduction to the Comparative Method of Legal Study and Research*. Cambridge University Press, Cambridge, 1949, 129. old.

13 ■ Megjegyzendő, hogy a *civil law* az angol nyelvben még ma is elsősorban a iustinianusi római jogot, illetve a római jog alapján fejlődött modern jogrendszereket jelöli, és csak harmadsorban használatos a magánjog (*private law*) értelmében. Lásd Földi-Hamza: *i. m.* 105. old.

14 ■ A királyi professzúrát évi negyven font tiszteletdíjjal VIII. Henrik hozta létre 1540-ben, a kánonjogi oktatás eltörlésének ellentételezéseképpen. Tagjainak kiválasztása a mai napig a korona előjoga. Jelenleg David John Ibbetson a cím birtokosa, aki a római jog, az angol és európai jogtörténet mellett a XVIII–XIX. századi indiai jogtörténet elismert kutatója.

15 ■ A mű címe *Fault in the Formation of Contract in Roman Law and Scots Law*. 1958-ban Edinburgh-ban jelent meg.

16 ■ A mű teljes címe: *Regulae iuris: From Juristic Rules to Legal Maxims*. University Press, Edinburgh, 1966.

17 ■ *Roman Law and English Jurisprudence Yesterday and Today: An Inaugural Lecture*. Cambridge University Press, Cambridge, 1969.

18 ■ *The Teaching of Roman Law in England around 1200*. Selden Society, London, 1990.

19 ■ Ennek alapműve René David – Camille Jauffret-Spinozi: *Les grands systèmes de droit contemporains*. Dalloz, Paris, 2002¹¹.

20 ■ Erre vonatkozóan lásd Varga Csaba: *Jogi hagyományok? Jogcsaládok és jogi kultúrák nyomában. Jogtudományi Közlemény*, 60 (2005), 2. szám, 51.

21 ■ A magyar kiadás szövegében a művész neve tévesen Bruno.

22 ■ Patrick Glenn: *Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2000, 123. old.

ra, gondolatmenetét pedig a szaktudomány XX. századi problémáinak tárgyalásával zárja. Eközben Maine kapcsán a jogszociológia és a jog-összehasonlítás problematikáját is érinti. Stein a műben bejárja azt a „körutat”, amelyet a római jogon alapuló „európai” jogtudomány a kontinens nyugati felében megtett: kiindulópontja a XI. századi Itália, majd következik Franciaország és Hollandia, a XIX. századi Németország, hogy végül napjainkra a kör ismét Itáliában zárulhasson be. Az angliai jogfejlődésre vonatkozó csekély anyag ezért sem illeszkedhet szervesen a mű folyamába. Ismertetésére többnyire kitérőként vagy a kontinentális hatásokra tekintettel kerül sor, önálló fejezet rangjára csak Maine munkássága kapcsán emelkedik. A római jog XX. századi történetének jellemzése során Stein hangsúlyozza, hogy ezen időszak kezdetén a modernizált római jog – San Marino kivételével – az utolsó európai országban is hatályát veszítette, a kodifikációt nélkülöző országokban azonban még mindig az általános jogelvek illusztrálására szolgálhat. Példaként egy 1987-es angol jogesetet említ. A vita tárgyául egy tankhajó rakterében összekeveredő kőolaj tulajdona szolgált. A bíró a meglévő angol precedensek elvetése után a római jognak a *confusio*ra, a folyadékok összekeveredésére vonatkozó tételét hívta segítségül, amely szerint az olajat a felek között az egészben való részesedésük arányában kellett megosztani.²³

Végezetül a magyar fordító érdemeire kell felhívnom a figyelmet. Földi Éva nemcsak szabatos és gondos magyarsággal, láthatóan mind a német, mind az angol kiadás figyelembevételével ültette át a szerző gondolatait, hanem számos vonatkozásban tartalmi jellegű, értékelő megjegyzéseket is tett. Közülük talán legfontosabb a híres Papinianus-idézethez²⁴ fűzött kritikai észrevétele. Megállapítása szerint a szöveghely helyes magyar fordítása: „úgy kellene vélekednünk, hogy nem is vagyunk képesek olyat tenni, ami a jó erkölcsökbe ütközik.” (141. old.) E fragmentumhoz a jogtudósként is alkotó Leibniz az alábbi megjegyzést fűzte: „Erkölcsei alatt pedig azt értem, ami egy tisztességes ember számára a természetnek megfelelő. Mert ahogy egy római jogtudós találóan mondta, úgy kellene vélekednünk, hogy nem is vagyunk képesek olyat tenni, ami a jó erkölcsökbe ütközik.”²⁵ A forráshely mélyebb értelmezéséhez Marc Hauser harvardi pszichológus kurrens kutatási eredményei is nagyban hozzájárulhatnak. A professzor nemrég megjelent könyvében²⁶ – Chomsky és Rawls nyomdokaiba lépve – azt feltételezi, hogy az ember veleszületett képessége szerint képes a jó és a rossz közötti választásra, a benne genetikusán rögzült morális „nyelvtan” szabályainak segítségével.

A szöveg azonban egy másik, kevésbé problematikus olvasatot is megenged. Számos egykorú forrás a vitatott *non posse* (nem képes, nem tud) kifejezést akkor használja, ha a kérdéses cselekmény elvégzése törvénybe ütköző lenne.²⁷

Hasonló gondolattal találkozhatunk egyébként Iustinianus császár törvénykönyvként kihirdetett tanácskönyvében, az *Institutiones*ben is, a *sanctio* szó eredetének ismertetése kapcsán.²⁸ A forráshely szerint a törvénynek a törvényszegővel szemben büntetést előíró része, a szankció, a sérthetetlen dolognak (*res sancta*nak) felfogott városfalakról (*muri sancti*) kapta a nevét. A konkrét fizikai akadályt képező városfal és az elvileg testi korlátot nem jelentő, ezért *potencialisan* áthágható normabeli diszpozíció úgy hasonul egymáshoz, mint említett rosszra való képtelenségünk és ennek ellenére elkövetett, jó erkölcsbe ütköző cselekedeteink realitása.

Steinnek az adatok gondos megválogatásával sikerült a római jog továbbélését egyetlen szerves, logikus előretörő folyamatként bemutatnia. Izgalmas és hasznos intellektuális vállalkozása ügyesen találja meg az arany középutat a túlzottan aprólékos és a felszínes ábrázolásmód között. Szövege egyfajta színes kalauz, amely számtalan további kutatás kiindulópontjaként szolgálhat. A kivételesen, s terjedelméhez képest éppenséggel meglepően tartalmas könyv olvasói releváns impulzusokat kaphatnak ahhoz az elszánt, kemény munkához,²⁹ amely a jog társadalmi funkcióinak megfelelően konkrét kérdésekre keres válaszokat. □

23 ■ *Inst. Iust.* 2, 1, 27

24 ■ *Pap. Dig.* 28, 7, 15

25 ■ Wilhelm Gottfried Leibniz: *Sämtliche Schriften und Briefe. Vierte Reihe: Politische Schriften, Fünfter Band: 1692–1694.* Berlin, 2004. 60sk old. A vonatkozó szövegrészt Földi Éva a latin eredetiből fordította magyarra.

26 ■ Marc Hauser: *Moral Minds: How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong.* Ecco, New York, 2006.

27 ■ *Pomp. Dig.* 1, 2, 2, 16. Itt az *ut* szócskával bevezetett célhatározói mellékmondat egyértelműen alátámasztja a fenti nézetet: *lege lata factum est, ut ab eis provocatio esset neve posset in caput civis romani animadvertere iniussu populi.* Vagy *Pap. Dig.* 1, 21, 1, 1: *verius est enim more maiorum iurisdictionem quidem transferri, sed merum imperium quod lege datur non posse transire.*

28 ■ *Inst. Iust.* 2, 1, 10.

29 ■ Konrad Zweigert – Hein Kötz: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts.* Mohr Siebeck, Tübingen, 1996.